

СПОГАДИ ПРО ЖИТТЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, СПІВПРАЦЮ ТА СПІЛКУВАННЯ З П. П. ПАНЧЕНКОМ

У статті подані спогади колег та учнів професора П.П.Панченка про особистий досвід співпраці та спілкування на різних етапах життєвого і творчого шляху відомого вченого. Матеріали розкривають багатогранність наукових пошуків дослідника, його непересічні людські, особисті риси характеру. В основі матеріалів – виступи, виголошені під час «круглого столу» «Новітній досвід державотворення в Україні: здобутки, проблеми та перспективи» (на вшанування пам'яті професора П. П. Панченка), який відбувся 28 листопада 2023 р. Захід був організований Інститутом історії України НАН України у співпраці з Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН України та Українським державним університетом імені Михайла Драгоманова.

Д.і.н, проф. О.І. Гуржій: На цій зустрічі ще не раз будуть говорити про творчі здобутки Петра Пантелеймоновича та про його наукову діяльність. Я хотів би трошки більше звернути увагу на побутові аспекти його спілкування з науковцями. І це через те, що я цілком свідомо хочу зауважити: наскільки в порівняно тяжких умовах, працювали радянські історики саме в той час, коли формувався як вчений Петро Пантелеймонович, захищаючи кандидатську і докторську дисертації. Непросто нині собі уявити, якщо людина, скажімо, перебуваючи в тоталітарній суспільно-політичній ситуації у Львівському університеті навчається, а потім ще й працює. Безумовно, за таких обставин треба йти на якийсь компроміс із владою і собою, і з, безперечно, наукою. Коли він писав, кандидатську дисертацію «Ідеологічна діяльність партійних організацій України на селі 1959-1965 роки», можна собі тільки уявити, як було важко знайти ту «середину», щоб і не поступитися своїми науковими принципами, і водночас не втратити можливість захистити кандидатську дисертацію. Тобто для перспективи подальшого зростання як вченого. Я думаю, що то була справжня духовна трагедія істориків того часу. Мені довелося досить часто з ним спілкуватися на ґрунті інститутських проблем. Відверто скажу, ми менше говорили про науковість його праць, бо мої творчі інтереси стосувались більш давнього періоду. Втім, можу запевнити: ми обговорювали різні нюанси трагічної історії українських колгоспів і радгоспів. У свій час мені доводилося працювати безпосередньо в колгоспі, я тоді ще в школі навчався і намагався заробити свою копійчину на юнацькі потреби. Тобто, колгоспне життя трошки знав, так би мовити, з середини, на практиці.

Якось ми зібралися у мене дома, ще був його друг і колега, к. і. н. Адольф Адольфович Кондрацький. Поступово, при спілкуванні ми перейшли до суто наукових питань, і я наважився шановному доктору, відомому фахівцю, про дещо зауважити. А це десь середина вісімдесятих років минулого століття. Питаю: «Петре Пантелеймоновичу, от ви цілком позитивно пишете про колгоспи і радгоспи, про сільське господарство. Ну, послухайте! Ось мені доводилося працювати в колгоспі, і трошки я знаю, скільки було проблем саме в колгоспах і радгоспах на той час! Я читав ваші праці і побачив, як ви нерідко обходите ці дуже важливі проблемні

питання». І саме тоді якраз і проявилася оця складна ситуація, яка склалася і існувала на той час серед радянських істориків, які займалися новітньою історією. У відповідь я почув: «Ви знаєте, Олександр, нам вказівка є писати позитив, а натомість на негатив нехай звертають увагу наші вороги». І відтоді оця класична фраза мені врзалася в пам'ять, і я зрозумів і майже фізично відчув, наскільки важко було працювати в тих умовах людям, які висвітлювали історію радянського села.

А тому я співчутливо ставився, вірніше, зараз ставлюся до тих вчених, які займалися цією тематикою. Не він один. У нас в інституті були люди, які написали десятки монографій по новітній історії України. За тих умов, скажімо, А. Лихолат чи Ю. Сиволоб, доктори історичних наук, відомі вчені, які змушені були підлаштовуватися в залежності від тієї ситуації, в якій вони працювали. Маю на увазі численні постанови партії і уряду. Був ще такий епізод. Оповімпро нього, так би мовити, для історії спілкування з Петром Пантелеймоновичем. В один час з нами працював Юрій Сиволоб, який досліджував в основному поширені в ті роки соціалістичні змагання, їхню історію та принципи. Якимось на моє питання про неоднозначність цього явища, тобто приписки, необ'єктивність, кумівство тощо, котрі нівелювали саму ідею соціалістичних змагань, він відверто заявив, мовляв, про що я кажу. Адже є постанови Пленумів і всі повинні писати в руслі їх спрямувань. Я для чого це все згадую нині?! Можливо так робити і недоречно в день пам'яті Петра Пантелеймоновича, але я хочу пояснити молодому поколінню істориків, наскільки важко було бути щирим вченим-дослідником, займатися наукою і водночас «пробивати» якусь правду на сторінках профільних видань. Це треба обов'язково враховувати, стосовно Петра Пантелеймоновича. Я хочу наголосити ще й на тому, що він завжди розумів це, хоча і не завжди міг вийти з тих обтяжливих тенет, в яких він опинився, але намагався це зробити. Свідченням тому є, скажімо, його праця, 1989 року «Українське село на шляху науково-технічного прогресу: досягнення і прорахунки 1960-1980-ті роки». Відтоді він уже намагався об'єктивно підходити до тих процесів, про які писав. Адже настав час перебудови. Книжка, відповідно, готувалась трохи раніше, але вийшла в світ у 1989 році.

Тому, коли ми зараз говоримо про нього як постать науковця, треба всі ці нюанси обов'язково враховувати. Бо якщо ми тільки почнемо говорити про один позитив, тоді, очевидно, не зовсім об'єктивно будемо оцінювати й той доробок, який він зробив. Ним було написано дуже багато наукових праць. Я не фахівець у тих питаннях, якими він займався. Я знав його як доброзичливу й щиру людину. Він завжди йшов на контакт у спілкуванні. Як правило приставав на будь які творчі пропозиції, особливо тоді, коли стосувалося його безпосередньої допомоги. Ми з ним співробітничали не тільки в Інституті історії. Він неодноразово, на моє прохання, виступав опонентом у спеціалізованій вченій раді в Академії оборони України, підтримував на всіх рівнях молодих науковців, за що я дуже-дуже вдячний йому за цю науку та добре ставлення.

Д.і.н, проф. Ф.Г. Турченко: Ми звертаємося до особистості тієї людини, яка стала підставою для проведення Круглого столу. У кожного з нас своя історія спілкування з Петром Пантелеймоновичем Панченком. Очевидно, що його учням і колегам варто буде підготувати інтелектуальну біографію вченого, його особистості як науковця, як педагога, як громадського діяча, просто як людину. Очевидно, це буде найкращий йому пам'ятник.

Моє спілкування з Петром Пантелеймоновичем почалось десь на початку восьмидесятих років. Тоді я був завідувачем кафедри новітньої історії України. Перші зустрічі були пов'язані з встановленням ділових контактів, пов'язаних з тим, як Петро Пантелеймонович включився в роботу нашого факультету як керівник Державної екзаменаційної комісії. Він щорічно приїжджав до нас. Скажемо так, поступово інтегрувався в наш колектив. Зв'язок з колективом підтримувався також через особистий зв'язок з його учнями. Сергій Михайлович Тимченко один із відомих його учнів, який став працювати на кафедрі в університеті, а потім п'ять років був його ректором. Володимир Іванович Кравченко також працював у нас на різних посадах. Тобто ми постійно були дотичні до школи Панченка, яка включала солідну когорту учнів, з якими постійно підтримувався контакт. Петро Пантелеймонович був членом Спеціалізованої ради, часто виступав опонентом.

Петро Пантелеймонович регулярно брав участь в наших університетських конференціях. Публікувався в наукових працях історичного факультету ЗНУ. На якомусь етапі у нас з'явилась ініціатива, яка мала загальноукраїнський, і навіть загальнодержавний характер. Ця ініціатива стосувалась створення першого підручника з історії України для десятого і одинадцятого класу. Підготований мною раніше підручник для десятого класу мав велику популярність, і ввійшов в історію підручничкописання. Але виникла величезна дискусія, лунала критика з боку лівих представників політичних сил, які не визнавали новий україноцентричний погляд на історію ХХ-го століття. Але підручник вийшов, а згодом і його перевидання. Він присвячувався 1917 – 1941 рокам. І коли він вийшов масовим накладом, міністерство звернулось до мене з пропозицією про продовження роботи над підручником для 11 класу. Підручник був підтриманий Інститутом історії Академії наук, більшістю викладачів. Він вийшов в школи. Але наступив момент, коли потрібно було продовжувати роботу.

Я став шукати серед свого оточення людей, які б могли бути співавторами. Поняття співавторства це не тільки щось писати, а це питання пов'язане і, з тим, щоб ця книга прийшла до читача, щоб вона пройшла через всі відповідні експертні щаблі, відповідала вимогам, затвердженим міністерством освіти України. Врешті решт є середовище, яке дає рецензії. Я звернувся до Петра Пантелеймоновича і Сергія Михайловича Тимченка, його учня, доктора наук. Ми втрьох підготували підручник. Працюючи з П.П. Панченком, сприйняв його погляди і ці погляди дійсно були державницькими. Справа в тому, що це була вже незалежність, скажемо так, демократія там вже була. Можна було писати правду. Він якраз тут проявив себе людиною, яка принципова, як людина, яка стояла на тому, щоб деякі складні питання, а це передусім післявоєнна історія, врешті решт, були добре описані, правильно розставлені акценти. І тут ми потрапили, скажемо, в одну складну ситуацію, коли ми змушені були відстоювати свою честь і гідність підручника в суді.

Склалась наступна ситуація. В кінці підручника авторами був включений матеріал, що стосувався діяльності уряду в. о. прем'єра Ю. Звягільського. В російськомовному і україномовному варіантах підручника по різному були подані ці слова, які я процитую: «Исполняющего обязанности премьер-министра Звягильского больше интересовали дела собственного бизнеса, в которых он, пользуясь служебным положением, как показало расследование комиссии Верховного Совета,

---

сильно преуспел. Часто його личные операции осуществлялись за государственный счет и он имел свой банк». Ю. Звягільський на якомусь етапі просто втік в Ізраїль.

Ситуація в Україні почала змінюватись тоді, коли до влади прийшов інший президент. На якомусь рівні відбулись домовленості і суд закрит справу проти Ю. Звягільського. І на підставі цього нам, авторам, Ю. Звягільський висунув судовий позов. Ми півроку їздили до Жовтневого суду і там відстоювали свою честь і гідність. Петро Пантелеймонович за даної ситуації проявив розуміння, взагалі знання життя, знання, що таке державний адміністративний апарат. До відстоювання честі колективу авторів Міністерство освіти і видавництво почали переговори зі стороною позову. Врешті решт сторони домовились про те, що підручник буде вилучений з обігу. Це був перший випадок в пострадянській Україні, коли вилучили підручник. Міністерство доручило нам підготувати новий варіант підручника. Петро Пантелеймонович у цій ситуації діяв досить активно, не втрачав того, що називається здоровим глуздом. Петро Пантелеймонович не пішов на угоду із совістю, не здався. Він в межах своїх можливостей був демократом, людиною послідовною. Але, очевидно, людиною з великої букви, як спеціаліст і як громадянин. Оце найважливіше. Я думаю, що подібних випадків в житті шановного Петра Пантелеймоновича було немало. Очевидно, всі ці, випадки, будуть покладені в основу його біографії. Вони покажуть нам оту грань, яку все таки дала нам Незалежність. В радянські часи щось подібне могло б закінчитись особистою трагедією для кожного, хто це писав. А оскільки була якась відносна демократія, ми нею скористались. Петро Пантелеймонович також відчував ці зміни в загальній обстановці. Це я хотів сказати про шановну мною людину, яка ввійшла в історію, в мою біографію та історію нашого факультету.

Д.і.н, проф. Романюк Іван Миронович: Людське життя влаштоване так, що його плін дарує багато зустрічей з людьми, кожна з яких по своєму цікава. Такою особистістю для мене був і залишиться в пам'яті Петро Пантелеймонович Панченко. Уродженець славної Полтавщини, він змалечку знав ціну хліба насущного. Петро Пантелеймонович переживав з рідними Голодомор-Геноцид 1932-1933 рр, пухнув, переставляв з допомагаючи руками набряклі ноги, не обійшлося без тяжких дистрофічних недоїдань в повоєнний голод 1946-1947 рр. Та всупереч усьому, Петро Пантелеймонович залишився людиною, громадянином свого народу, його культури, мови. Встиг багато зробити на ниві української історичної науки.

Моя зустріч і знайомство з Петром Пантелеймоновичем Панченком сталися зовсім не випадково. Працюючи вчителем, а згодом – директором школи на Вінниччині у 1989 р. я вступив до аспірантури тоді ще Київського педагогічного інституту (нині – Український державний університет імені Михайла Драгоманова), де моїм науковим керівником був Микола Данилович Березовчук. Саме він порадив мені звернутись до праць П.П. Панченка з аграрної тематики.

Достеменно не пам'ятаю, коли саме відбулась наша перша зустріч, але гадаю, що вона відбулася десь у 1990 р. По тому таких зустрічей було багато і вони зараз об'єднались в пам'яті в один суцільний спогад, з якого вирізняються найяскравіші моменти. Те що приємно вразило – це толерантність Петра Пантелеймоновича, його уважне ставлення до думки молодого аспіранта. Дізнавшись, що я працював у школі, вчителем і директором школи, Петро Пантелеймонович завжди намагався підтримати мене.

Петро Пантелеймонович Панченко був моїм першим опонентом по кандидатській дисертації спільно з Віталієм Сергійовичем Чишком. Пізніше я познайомився з шанованими колегами – Михайлом Анатолійовичем Журбою, Сергієм Семеновичем Падалки, Олександром Федоровичем Нікелевим, іншими колегами, які виходили із наукової школи Петра Пантелеймоновича.

Пригадую епізод, коли П. П. Панченко рекомендував ознайомитись з працями Геннадія Івановича Сургая. Були різні зустрічі, це я говорю про ту школу і тих самих науковців-аграрників, які дійсно зробили значний вклад уже в українську аграрну науку і, зокрема, українську аграрну науку повоєнного періоду. Зустрічаючись уже після захисту мною дисертації й перебуваючи вже на роботі й навчаючись пізніше в докторантурі ми не поривали зв'язків з Петром Пантелеймонович Панченком.

Аграрна історія другої половини ХХ ст. займала значне місце в дослідженнях Петра Пантелеймоновича Панченка. Якщо подивитись на бібліографічні покажчики його праць, які виходили до ювілеїв дослідника, то там проглядається кілька періодів. Можна поділити роботи за певною хронологією.

Перший період – це роботи, підготовлені після 1955 р. Вони присвячувались повоєнній історії України. Крім того, 1955 – 1974 рр. були періодом в житті вченого, який був пов'язаний з комсомольською, державною роботою, викладацькою працею.

Після 1974 р. децю зазнали змін науково-дослідницькі напрямки роботи Петра Пантелеймоновича. Аграрний напрямок залишався профільним. За цей період автор лише по повоєнному українському селу опублікував близько десяти робіт. Сюди варто додати також замітки, газетні матеріали, які стосувались переважно Львівщини, де працював Петро Пантелеймонович Панченко. Ним охоплювалась регіоналістика, яка включала Чернівеччину, Хмельниччину, Волинь, Миколаївщину, Львівщина та інші регіони України, сусідню Молдову. Часто беручи участь в науково-практичних конференціях, у своїх доповідях і виступах Петро Пантелеймонович Панченко висвітлював різноманітні проблеми аграрної історії українського народу.

Від 1974 р. П.П. Панченко – в Інституті історії. Це цілий період. Очолюючи відділ сучасної історії України, Петро Пантелеймонович, напевне, чи не найбільше зробив для переосмислення вузлових питань аграрної історії. Починаючи з 1980-х років виходить цілий ряд праць, які стосуються аграрної тематики повоєнної України, історії розвитку сільського господарства УРСР.

Після проголошення української незалежності в 1991 р. розпочався наступний творчий період в житті дослідника. Протягом 1991-1998 рр. вийде цілий ряд робіт вченого. У 1995 р. опублікована відома робота про українське село. Сюди додалися підручники з аграрної історії.

Особливою була участь Петра Пантелеймоновича Панченка в дослідженні проблем Голоду. Він став ініціатором підготовки видання «Смертю смерть подолали». Петро Пантелеймонович як упорядник запросив мене увійти до складу авторів книги. Згодом він узявся за дослідження голоду 1940-х років.

Якщо зробити прості підрахунки, то помітимо, що близько двох десятків робіт дослідника стосувались 1991-1998 років. Але те, що ним було зроблено щодо висвітлення повоєнної історії, має неабияке значення для сучасних дослідників. В його роботах є ще багато того, на що, як зазначав Петро Пантелеймонович, варто звернути увагу, зокрема у використанні документів, порівняльних підходах тощо.

К.і.н, доцент О.І. Бонь: Петро Пантелеймонович Панченко прийшов до Університету Грінченка, коли вуз ще називався Київським міським педагогічним університетом імені Бориса Грінченка. Наказ про зарахування на роботу був підписаний ректором 29 березня 2004 р.

Саме тоді, в тому навчальному році, в університеті, відбулась важлива подія, пов'язана з початком набору студентів-істориків денної форми навчання на бакалаврат. Потрібно було дотримуватись нормативних вимог акредитації. Адміністрація була зацікавлена в працевлаштуванні авторитетних викладачів. Петро Пантелеймонович був широко відомим як науковець, автор шкільного підручника. Це дійсно один з перших підручників незалежної України, який багато в чому визначив хід вітчизняного підручничкописання. Рекомендував кафедрі професора П.П. Панченка завідувач кафедри методики викладання історії і права на той момент і декан соціально-гуманітарного факультету Ф. Л. Левітас. Мене свого часу з Петром Пантелеймоновичем познайомив професор Ю. І. Шаповал. Тому особливих рекомендацій, як кажуть, професор Панченко не потребував. Він був включений до складу колективу кафедри, завідувачем якої був я.

Петро Пантелеймонович почав працювати з учителями – кафедра, на якій він працював, забезпечувала викладання на підготовчих курсах для вчителів. Лекції П.Панченка – одного з авторів підручника були дуже авторитетними, цікавими і корисними. Під час відвідування лекцій відбувалися жваві обговорення різних аспектів викладання складних проблем історії України. Крім того, робота в університеті паралельно з викладацькою роботою передбачала проведення наукових конференцій. П.П. Панченко неодноразово виступав перед аспірантами, докторантами, курсантами. Вагома частина роботи в нашому університеті приділялась підготовці збірників наукових праць. Саме в цей час під керівництвом П.П. Панченка був підготовлений збірник документів «Україна у Другій світовій війні».

Хочу сказати кілька слів про людські якості Петра Пантелеймоновича. Завжди мене особисто захоплювали дві речі, настільки ця людина поважного віку була молодою в своїй моралі, в своїх життєвих позиціях і найголовніше, в звичайному, так би мовити, побутовому житті. Його пружна хода по коридорах університету завжди привертала на себе увагу, я б так сказав, як до людини такої життєствердної. І друге: він завжди був налаштований поділитися досвідом з наступним поколінням. Він був налаштований на передачу досвіду і нам, викладачам, тоді ще відносно молодим. Далі – колегам відомий той нехороший випадок. Через хворобу П.П. Панченко змушений був звільнитися з університету. Ректор університету (тоді мав назву Київський інститут імені Бориса Грінченка) видав наказ про звільнення 10 травня 2011 року.

За семирічний період роботи в університеті Петру Пантелеймоновичу вдалося багато зробити як для колективу університету, так і для мене особисто. Неоціненним є досвід старшого покоління науковців, тут багато говорилося про ці аспекти.

Д.і.н, проф. О.Ф. Нікілев: Серед істориків-аграрників України останніх десятиліть доктор історичних наук, професор Петро Пантелеймонович Панченко посідає особливе місце. Він зробив вагомий внесок у вивчення історії колгоспів і

радгоспів радянського періоду, соціально-економічних процесів у матеріальній сфері колективного сектору українського села другої половини ХХ ст., поклав початок осмисленню їх змін після проголошення незалежності України. Його роботи присвячені вказаним темам не втратили своєї наукової актуальності й сьогодні. Звернення дослідників до наукового доробку професора Панченка триває так само активно, як і за часів його життя. Звернення до публікацій, розміщених у профілі Петра Пантелеймоновича Панченка в Google Scholar засвідчило, що процес використання його доробку в науковому житті триває.

Найбільше визнання від колег одержали роботи, присвячені проблемам українського селянства радянської доби. Так, на початку 1980-х років, він здійснив дослідження розвитку сільського господарства України в останні два десятиліття перед здобуттям незалежності. Петро Пантелеймонович проаналізував фактори, які визначали особливості економічного розвитку матеріальної сфери, колективну складову виробничих сил села, здійснив всебічний аналіз чинників, які зумовили ці особливості, докладно показав етапи розвитку сільського господарства в Україні у цей період.

Вагомою складовою роботи з вивчення сільського господарств республіки стали дослідження П. П. Панченка, присвячені радгоспній системі. Ця робота відзначалась глибоким і всебічним аналізом діяльності радянських господарств республіки, у першу чергу, їх матеріально-виробничої сфери. Причому, при аналізі матеріальної складової аграрного виробництва, Петро Пантелеймонович завжди приділяв увагу такому важливому для неї фактору, як люди, а саме керівний і технічний склад працівників сфери вироблення сільськогосподарської продукції. Така його позиція відобразилась у дослідженні, виконаному разом з його учнем, професором Віталієм Чишком. Дослідження присвячене ролі та місцю згаданої категорії фахівців у функціонуванні аграрного виробництва у 1960-х – 1970-х роках. Предметом дослідження став стан забезпеченості цієї категорії працівників різних ланок матеріального виробництва аграрної сфери. Проаналізовано фактори, які визначали такі невідповідні потребам галузі, кількісні і якісні показники. Окрім цього, докладно паралізовано діяльність вищої і середньої сільськогосподарської школи республіки у забезпеченні аграрного виробництва України цими працівниками, показано економічні результати господарств при успішному використанні фахового потенціалу таких людей. Значну увагу приділено і дослідженню такої складової виробництва сільгосппродукції, як сільськогосподарська наука у створенні нових зразків техніки, виведенні нових сортів рослин та порід худоби, показано ефективність для галузі їхнього належного використання.

На початку 1990-х років, вже в умовах незалежності, Петро Пантелеймонович здійснив глибокий аналіз розвитку аграрної галузі за часів радянського режиму. Результатом цього осмислення став вихід одноосібних та колективних праць, для прикладу, ґрунтовних статей «Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років», «Становище українського села (60-80-ті рр.)», опублікованих на сторінках «Українського історичного журналу». Дослідник показав невідповідність отримуваних республікою від союзного центру інвестицій її економічному внеску в державний бюджет і проаналізував результати для республіки, для села такої політики СРСР, наводячи невтішні цифри нерентабельних господарств України.

Науковець доходить висновку, що таке ставлення до села залишалося і в перші роки вже незалежної України й говорить про необхідність зміни пріоритетів у стосунках влади і селян.

У співавторстві з колегами П. П. Панченко взяв участь у дослідженні аграрної політики радянського режиму за період з 1917 р. до початку Другої світової війни. В цій праці було проаналізовано аграрну політику та практичні дії Наркомзему України, показано алгоритм дій влади у цей період на селі, їхню спрямованість та наслідки для села.

Логічним наслідком занять Петра Пантелеймоновича аграрною проблематикою стало дослідження теми Голодомору. Вчений приділив увагу трагедії 1930-х – 1940-х років. Голодомору 30-х років ХХ ст. присвячено дослідження як індивідуальні праці історика, так і написані в співавторстві з колегами. Результатом такої дослідницької і аналітичної діяльності вченого стало видання двох колективних монографій: «Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933» та «Лиха коса голодомору: 1932-1933». Окрім того, було написано цілий ряд статей. У цих публікаціях вперше було висвітлено в такі проблеми, як медико-соціальні аспекти Голодомору, стан релігії та церкви до і після Голодомору, чітко акцентовано увагу на тому, що голод був породженням тоталітарної держави. В дев'яностих роках предметом його уваги дослідника став також голодомор 1940-х років. Вченим було досліджено як причини трагедії, так і причини її замовчування радянським режимом. В результаті Петро Пантелеймонович доходить висновку, щодо причин обох трагедій був тоталітаристський характер правлячої партії та її політики. У співавторстві з дослідницею трагедії 40-х років Олександрою Михайлівною Веселовою видано перший і поки що єдиний збірник документів і матеріалів з даної проблеми. У ньому на основі широкої документальної бази, раніше закритих для дослідників документів, Петро Пантелеймонович простежив дії влади і ситуацію у місті та в селі республіки у цей період, висвітлив причини, хід та наслідки скоєного через репресивну політику хлібозаготівель, яку здійснював радянський режим та замовчування ним голоду 1940-х років.

У процесі вивчення голодоморних трагедій 30-х і 40-х років ХХ ст. Петро Пантелеймонович Панченко дійшов висновку, і це прослідковується в його працях, що в основі всіх процесів лежала тогочасна політика правлячої партії. Поступово приходиться розуміння необхідності вивчення соціальних і суспільних процесів в Україні, що їх супроводжували. Тож, на тлі складних проблем перших років незалежності України предметом прискіпливої уваги науковців стають уже проблеми громадсько-політичного життя в країні. Професор Панченко активно займається відстежуванням процесів становлення незалежності України, їх осмисленням. Перші результати роботи в цьому напрямку були опубліковані в 1993 р. Під науковим керівництвом П. Панченка було видано колективну монографію «Україна незалежна: час випробувань і сподівань». Це було видання, де вперше комплексно розглядалися питання політики, соціально-економічних змін, духовні процеси, що відбувалися після проголошення Україною незалежності. У 1995 р. був виданий вже допрацьований і доповнений варіант цієї праці під назвою «Україна незалежна: нариси історії». В книзі вперше в українській історіографії подавалася хроніка подій у незалежній державі. У тому ж році виходить в світ результат аналізу

подій та осмислення історії нашої державності як самим Петром Пантелеймоновичем, так і співробітниками очолюваного ним відділу – книга «Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії». В цій праці знайшли висвітлення проблеми тоталітарної природи радянської держави, соціально-політичне життя та процеси державотворення в Україні часів незалежності, роль і місце громадських об'єднань і політичних партій у цьому процесі. Фактично з початком 1990-х років тема державності України стала для П. П. Панченка провідною. Він займається розробкою широкого комплексу проблем, що стосувалися преси, осмислення різних аспектів історичного процесу в Україні. Це вилилося у підготовку під його керівництвом і при безпосередній авторській участі виданої у 2002 р. колективної монографії «Нарис історії України ХХ століття». Праця присвячена аналізу вітчизняної історії всього ХХ століття. Авторському перу Петра Пантелеймоновича належить практично половина обсягу опублікованого тому.

Доктор історичних наук, професор Петро Пантелеймонович Панченко увійшов в історію історичної науки України як вчений, який зробив вагомий внесок у дослідження проблем аграрної історії, різних її аспектів Голодоморної проблематики ХХ століття. Ним зроблено помітний внесок в осмислення процесу творення української державності кінця 1990-х – початку 2000-х років. Це засвідчують його ґрунтовні наукові праці, висока оцінка їх провідними вченими України, суспільний і професійний інтерес до його наукового доробку сучасників.

Д.і.н, проф. В.А. Вергунов: Створений рішенням Президії Української академії аграрних наук 26 квітня 2001 року Центр історії аграрної науки при Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці УААН на початковому етапі гостро потребував кваліфікованих відповідних фахівців. Запрошення до цієї роботи кількох відомих істориків природознавства за сумісництвом, в першу чергу, через організаційні проблеми, які створювали контролюючі органи, дещо ускладнювало розгортання повноцінних історичних розвідок. З відкриттям аспірантури за спеціальністю 07.00.07 – Історія науки і техніки проблеми взагалі загострилися. Постало питання про запрошення на роботу на постійній основі докторів історичних наук, бо в установі виникали деякі проблеми, у зв'язку з непрофільністю фахівців вищої кваліфікації.

Першим, за пропозицією професора М. М. Новикова, ми запросили відомого в Україні історика – професора В.П. Хижняка. Другим, в березні 2007 р., прийшов П.П. Панченко. Перед цим я кілька разів зустрічався з ним в Інституті історії України НАН України. Він мене чомно доброзичливо прийняв, вислухав. Я подарував Петру Пантелеймоновичу свою роботу, присвячену розвитку наукового підходу в сільському господарстві України.

Після звільнення П. П. Панченка з Інституту історії України я запропонував йому перейти на роботу до нас у бібліотеку. Ми якраз мали плани продовжити дослідження з аграрної історії України. Невдовзі вийшло два видання з аграрної історії України, де були втілені ті речі, які, на мій погляд, були потрібні. Одночасно ми активно займалися питанням відкриття спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій. Поява в нашій установі Петра Пантелеймоновича була дуже вчасною і важливою.

Потім Петро Пантелеймонович два роки очолював спеціалізовану вчену раду. До її складу ввійшла ціла плеяда видатних істориків, маю на увазі, насамперед Василя Петровича Хижняка, Юрія Андрійовича Горбаня, Володимира Федоровича Шевченка. Створився гарний конгломерат відомих вчених. На мій погляд відбулося поєднання досвіду класичних істориків і фахівців з історії аграрної науки, освіти, техніки, як напряду досліджень. З'явилися можливості підготовки докторів наук. Петро Пантелеймонович завжди був на вістрі роботи, пов'язаної з атестацією фахівців вищої кваліфікації. Ну і звісно, розпочалася продуктивна і конструктивна робота щодо відтворення неупередженої візії історії аграрної науки. Відбувався процес удосконалення, відкидання політичних наративів, з'являлися українські мотиви, які почали домінувати.

Наукова громадськість схвально сприйняла чотири томне видання під загальною назвою «Сільське господарство України від минулого до сьогодення» за редакцією академіка М.В. Зубця, яке підготувала Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. Професор П.П. Панченко був у ньому не тільки членом редколегії, а й співавтором принаймні двох томів.

Позитивні відгуки на сторінках різних видань отримав підручник «Аграрна історія України». Це фактично єдиний підручник такого рівня в країні як за змістом, так і за наповненням матеріалом.

Петро Пантелеймонович Панченко був справжній у всьому – справжній товариш, справжній колега, справжній вчений, на якого завжди можна було покласти і сподіватися на підтримку. Особисто я та колеги в нашій установі його надзвичайно шануємо, завжди згадуємо. У підготовленому довіднику «Історики аграрної науки, освіти та техніки в Україні» Петро Пантелеймонович Панченко зайняв достойне місце, адже він був одним з перших, тих, хто стояв біля витоків цього напряду.

Гуржій Олександр Іванович
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України
Турченко Федір Григорович
доктор історичних наук, професор,
Запорізький національний університет.

Романюк Іван Миронович
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Бонь Олександр Іванович
кандидат історичних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка.

Нікілев Олександр Федорович
доктор історичних наук, професор,
Дніпровський національний університет.

Вергунов Віктор Анатолійович
доктор історичних наук, професор, академік НААН України, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України.